

Аш-Шуро

ҚУРЪОНИЙ КЕНГАШ ТАМОЙИЛИ

AL-SHURA

**The Qur'anic Principle of
Consultation**

AHMAD AL-RAYSUNI

(ШТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

Аш-Шуро ҚУРЪОНИЙ КЕНГАШ ТАМОЙИЛИ

Аҳмад ал-Райсуни

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297.18
ББК 86.38-2
А 95

Китоб ҳомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Аҳмад ал-Райсуни

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Фарҳад Абдуллаҳ: – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини акс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий веб-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига кафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган №52

Аш-Шуро: Қуръоний кенгаш тамойили (Uzbek)

Аҳмад ал-Райсуни

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-968-2

Al-Shura: The Qur'anic Principle of Consultation (Uzbek)

Ahmad Al-Raysuni

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)

1432 АН / 2012 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-584-4

ИИТ

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-968-2

УДК 297.18

ББК 86.38-2

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача серияси

ҲИТИ китобларининг қисқача серияси – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир. Қисқа, ўқишга осон, вақтни тежаш форматида яратилган ушбу қўшма шарҳлар катта нашрнинг пухта ва диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва умид қиламанки, китобхонларни асл нусхани янада ўрганишга рағбатлантиради.

Аҳмад ал-Райсунининг аш-Шуро: Қуръоний кенгаш тамойили 2011-йилда (чекловларсиз) нашр этилган. Мусулмонлар кўп жиҳатдан *аш-Шуронинг* (ўзаро маслаҳатлашув) Қуръон тамойилининг аҳамияти ва унинг мусулмон жамиятини ривожлантириш ва ислоҳ қилишда муҳим роль ўйнашини билишмайди. Ушбу асарда муаллиф *аш-Шуронинг* асосий маънолари ва амалиётини таништиришга, ўрганишга, унинг тарихий эволюциясини кузатишга, ушбу тамойилни мусулмон жамиятларида жорий этиш, институтлаштириш ва қўллаш усуллариини ўрганишга ҳаракат қилади. Шубҳа йўқки, *аш-Шуро* бутун мусулмон дунёсидан ажралиб туради, бунинг сабаблари тарихий ва сиёсий жиҳатдан мураккабдир. Муаллифнинг фикрига кўра, мавзу бўйича кўп нарса ёзилган бўлсада, аслида энг яхшиси самарасиз қўлланилган ва энг ёмони, ўйламасдан эътиборга олинмаган. Ҳатто бугун ҳам жуда қизгин мунозарали масала. *Аш-Шуро* тобора қарорларни қабул қилиш жараёнида демократик иштирок билан кўпроқ боғлиқ бўлганлиги сабабли, танқидчилар тамойилни Ғарбнинг демократия тушунчаларига тенглаштириш ғоясини илгари сурганда мунозаралар кучаймоқда, бошқалар эса бу тамойил марказлашган ҳокимиятнинг кучини бузадиган маънога

эга бўлишига имкон беради деб таъкидлайдилар. Бу ва бошқа масалалар эҳтиёткорлик ва билимдонлик билан ўрганилади. Ал-Райсуни *аш-Шурони* барча мусулмонларнинг манфаатларини ҳимоя қилишлари учун ҳаёт тарзи, қайта қуриш ва ислоҳатларнинг муҳим воситаси сифатида қабул қилиш керак деган хулосага келди. Шу билан бирга у мавзуни баъзи бир янги қизиқарли томонларини очиб, шу пайтгача ўрганилмаган соҳалари ҳақида маълумот беради.

Аҳмад ал-Райсунининг китобининг қисқартирилган нашри

АШ-ШУРО: КУРЪОНИЙ КЕНГАШ ТАМОЙИЛИ

ISBN hbk: 978-1-56564-362-8

ISBN pbk: 978-1-56564-361-1

2012

КИТОБ БИЛАН ТАНИШИШ

Аш-Шуро ёки кенгаш Қуръонда эслатиб ўтилган пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)* ва унинг саҳобаларининг амалиётларида тавсия этилган қайта қуриш ва ислоҳ қилиш воситасидир. Ҳозирги вақтда мусулмонлар *аш-Шуронинг* аҳамияти ва қийматини билмайдилар ва Исломуламулар бу тамойил қачон мажбурий ва қайси масалалар бўйича маслаҳатлашувни талаб қилишига аниқлик киритмайдилар. Замонавий шароитда, *аш-Шуро* бир томондан қарорлар қабул қилиш жараёнида демократик иштирок билан, хусусан Қуръон ва Суннатга ҳос малакага эга эди, бошқа томондан, танқидчилар *аш-Шурони* демократия билан тенглаштиришга қарши. Бугунги кунда асосан сиёсий авторитаризмга мойил бўлган мусулмон дунёси шахсий ва жамоат манфааларини ҳимоя қилиш учун ҳаёт тарзи, қайта қуриш ва ислоҳ қилиш воситаси сифатида кенгаш олишлари керак. Ушбу китобда бу тамойилни мусулмон жамияти ва ҳаётида қандай киритиш, қўллаш мумкинлиги кўриб чиқилган.

Сўнги ўн йилликларда шу мавзу бўйича юзлаб китоблар ва мақолалар нашр этилганига қарамай *аш-Шуро* тамойил кенгаши тушунчаси нониқлигича қолмоқда. *Аш-Шуронинг* кўплаб кўшимча жиҳатлари ҳалигача кўриб чиқилиши керак бўлиб қолмоқда. Бу китоб фундаментал тушунчага бағишланган бўлиб, дунё бўйлаб исломий ҳамжамиятга фойда келтирадиган амалиёт, саъй-ҳаракатларни фаоллаштириши ва қўллаб қувватлаши ҳақида изоҳ беради. Китобнинг манбаашунослик услубиёти, қонунчилик тамойиллари Муқаддас Қуръон оятлари, пайғамбаримиз ҳаётидан воқеалар ва солиҳ халифалар томонидан берилган мисолларга асосланади. Қуръони Карим ва башоратли урф-одатлардан олинган бир қатор матнлар кенгашни ҳаётнинг барча маънавий, моддий, индивидуа ва корпоратив соҳалари билан боғлиқлигини англатади.

* (С.А.В) – *Соллаллоҳу алайҳи ва саллам*. Аллоҳнинг саломи ва баракаси у билан бўлсин. Муҳаммад (с.а.в) пайғамбарнинг исми зикр қилинганда ҳар доим шундай дейилади.

БИРИНЧИ БОБ

Исломий ҳаётда кенгашнинг ўрни

Исломий матнлардаги маслаҳат ва уни тасдиқловчи далилларни муҳокама қилишда олимлар ва ёзувчилар асосан иккита Қуръонни аниқ 42:38 ва 3:159 оятларига эътибор қаратишган. Бу оятларда Аллоҳ (СВТ)** фаришталари билан Одам Атонинг яратилиши ва ер юзида унинг авлодларини келажагини тасвирлайди. Таниқли олим Муҳаммад ал-Тоҳир ибн Ашурнинг таъкидлашича, Худо бу алмашинувни фаришталарни улуғлаш, таълим бериш ва тақлид қилиш учун қилган. Унинг сўзларига кўра, кенгаш яратилишнинг бошида одамлар учун йўл-йўриқ бериш учун ўтказилиши керак эди.

Ушбу тоифага киритилган яна бир ҳолат, Иброҳимнинг ўғли (Исмоил) билан Аллоҳдан олган буйруғи тўғрисидаги кенгаши. Иброҳим ўз ўғлини қурбон қиладими ёки йўғми деган савол аллақачон илоҳий амр орқали ҳал қилинган эди. Шунга қарамай, Иброҳим ўғлидан: “Хўш, қандай фикрдасиз?”, – деб сўради. Ўғли: “Эй, отам! Сизга буюрилган нарсани бажаринг, ИншаАллоҳ, мени сабр қилувчилардан топурсиз”, – деб жавоб берди (*Ас-Софفات* сураси 102-оят). Иброҳим ўғлини қурбон қилиши ҳақидаги илоҳий амрни олганида, у ҳалигача бу масалада ўғлидан кенгаш олди.

Тегишли матнларда, шунингдек, эр-хотин, ота-она ва болалар ўртасидаги, ҳатто никоҳда ёки ажралиш билан боғлиқ вазиятларда ҳам маслаҳат олиш учун асос яратадиган кўплаб Қуръон оятлари мавжуд. Кенгаш амалиётида кўплаб бошқа мақсадлар ва фойдаларга эришиш мумкин. Агар биз Ибн Ашур ва у назарда тутган бошқа шарҳловчиларнинг нуқтаи назарига ишонадиган бўлсак, кенгаш Худо томонидан илгари сурилган биринчи ижтимоий амалиётдир. Бошқа бир мисолда, ўзаро розилик ва кенгаш Қуръон оятларида, ота-оналарнинг эмизишни давом эттириши тўғрисидаги қаро-

** (С.В.Т) – *Субҳанаҳу ва Таъала*. Унга ҳамду-санолар бўлсин ва унинг марҳамати тасдиқлансин. Худога мурожат қилинганда ҳар доим шундай дейилади.

ри ҳақида аниқ айтилган, масалан: “Агар ота-она ўзаро келишиб, маслаҳат билан (болани сутдан) ажратмоқчи бўлсалар, гуноҳкор бўлмайдилар”. (Қуръон, 2:233) Шундай қилиб, боланинг ишларини бошқариш иккала ота-онанинг ҳуқуқи ва бурчи бўлиб, ўзаро келишув ва кенгаш асосида боланинг манфаатларига энг яхши хизмат қилади. Боланинг ишларини диққат билан кўриб чиқишни талаб қиладиган ушбу тадбир болани ҳимоя қилиш учун қилади, шу билан Худонинг марҳамати раҳм-шавқатининг ифодасидир.

Ота-оналар ва онгли ёшга етган бола ўртасида бўлган тарбия ота-оналар билан биргаликда кенгашувни талаб қилади. Шунингдек, ота-оналарнинг ёш болаларга маслаҳат бериши, уни турмуш тарзи сифатида қабул қилиши тавсия этилади. Шу сабабли, никоҳ, оила ва бола тарбияси, низо ва келишмовчилик билан боғлиқ вазиятлар юзага келганда кенгаш зарур.

Аш-Шуро – бу олдиндан ҳал қилинган, жавоблари аллақачон маълум бўлган саволларга нисбатан тақлид қилиш учун намуна. Кенгашувнинг муайян мақсадлари ва фойдалари бор, улардан баъзилари маслаҳат ишлашдан ташқари, мураббийлик, шараф мукофотлари ва бошқалар учун ўртак намуналарини ўз ичига олади. Агар кенгаш олдиндан қабул қилинган масалаларда мақтовга сазовор ва фойдали бўлса, у хилма-хил ва қарама-қарши нуқтаи назарга эга бўлган мураккаб масалаларга нисбатан янада муҳимроқ ва зарурдир.

Кенгашув шахсий масалаларга, шу жумладан шахсга, бошқа шахсларга нисбатан, эр-хотинлар, ота-оналар ва уларнинг фарзандлари ўртасидаги муносабатларга зарурат бўлиб, жамоат ишлари ва улар кўтарадиган асосий масалаларда жуда муҳим. Жамоат соҳасидаги кенгашнинг муҳимлиги Қуръоннинг худди шу икки оятларида аниқ кўрсатилган. Оятлар ҳукмронлиги бир-бирлари билан маслаҳатдир “Уларнинг ишлари ўзаро маслаҳат (билан) бўлур ва Биз уларни ризклантирган нарсалардан (муҳтожларга) эҳсон қилурлар”, *аш-Шуро* сураси (42:38), Худо пайғамбарига жамоат манфаатларига тегишли бўлган барча масалаларда уларга кўрсатма беришни буюрганлиги ҳақида. (Сура *Оли Имрон*, 3:159)

Кенгаш 42-сурада муштарақ қизиқиш уйғотадиган барча масалалар бўйича ўзаро маслаҳатлашадиган мўмин-мусулмонларнинг асосий хусусиятлари билан бир қаторда очик-ойдин эслатиб ўтилган. Олимлар ушбу мурожаатни Ислом амалиётининг муҳим элементлари ва пойдевори деб ҳисобланадиган бошқа хусусиятлар билан бир қаторда кенгашув амалиётини ҳам тан олишган.

3-суранинг 159-оятда Аллоҳнинг элчисига етакчи, ҳидоятчи, ўқитувчи, қўмондон ва сардор сифатида, бошқаларни Аллоҳга имон келтиришга даъват қилувчи сифатида мурожаат қилинади. Ушбу ролларда у бошқалардан юмшоқ, меҳрибон ва раҳмдил, хатоларига сабрли ва гуноҳ қилганида кечиримли бўлишини, худди шу тарзда ундан бошқаларнинг маслаҳатини излашни ва фикрларини эътиборга олишни талаб қилди. Бундан ташқари Росулulloҳ (с.а.в.) га саҳобалари билан маслаҳатлашиш буйруғи, унга ўхшаб, қўмондонлар, раҳбарлар ва бошқаларни имонга чақирадиган кишилар учун ҳам тегишли. Бу оят исломий бошқарув, етакчиликда ҳамда мусулмон ҳукмдорлари ва улар бошқараётганлар ўртасидаги муносабатларда асосий тамойил сифатида қаралади.

Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади: “Мен ҳеч Аллоҳнинг Расулидан кўра саҳобаларидан маслаҳат олишга мойил бўлган кишини кўрмадим”. Ислом қонунларига кўра жамоат манфаатларига тегишли бўлган барча масалаларда улар билан кенгашиш буйруғи мавжуд бўлиб ҳокимлар, президентлар ва ҳокимиятдаги бошқа шахслар учун қўлланилади ва мажбурийдир.

Умумий қизиқишдаги барча масалалар бўйича ўзаро кенгашув олиб борадиганлар тўғрисида, бутун жамоани қизиқтирадиган ҳар қандай масала ўзаро маслаҳатлашув мавзуси бўлиши кераклигини ва ҳеч ким, шу жумладан имомлар, бошқа одамларни ўз ичига олмаслиги тўғрисида айтмоқда бошқа раҳбарлар буни ўзларининг алоҳида муаммолари деб қарашга ёки бир томонлама ҳаракат қилишга ҳақлидирлар. Бу ерда маслаҳат қилишнинг мантиқий сабаби у муаммонинг ва қонуннинг умумий табиати, қабул қилинган қарорлар натижасида юзага келиши мумкин бўлган фойда ёки зарарнинг

умумий хусусияти. Қандай бўлмасин, бошқаларнинг маслаҳатларини излаш қонуний, мақтовга сазовор ва Пайғамбарга тақлид қилиш усулидир. Кенгашув ҳеч қачон шунчаки бефарқлик эмас, балки тавсияномалар асосида исталган ҳаракат йўналиши. Бу кенгаш ва унинг иштирокчилари ҳақида яхши гапирадиган, бошқа одамларнинг маслаҳатига мурожаат қилишни истаган натижаларга эътибор қаратадиган матн ва анъаналарнинг аниқ маъноси.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) мисоллари асосида ва олимлар томонидан тасдиқланган ҳолда, ҳаётнинг сиёсий ва дунёвий соҳаларида *аш-Шуро* кенгаши қўлланилиши мумкин. Худди шу тамойиллар ҳукмдор ёки ҳакам лавозимидаги ҳар кимга ҳам тегишли. Маслаҳатлашув билан боғлиқ энг кўзга кўринган соҳаларда учтаси сиёсий, фуқаролик ва ҳарбий бошқарувдир. Набий (с.а.в.) га маслаҳат қилиш ҳақидаги буйруқ, кенг чекланган ёки ўзига хос дастур намоиш этмагунча кенг қўлланилган деб тушунилади. Бироқ, Ислом қонунларида батафсил тавсифланган аниқ ва қатъий қарор мавжуд бўлса, маслаҳатлашиш ва турли хил вариантларни ўрганиш шарт эмас.

Аксинча маслаҳат зарур бўлган жой, аниқ Қуръон матни бўлмаган ва шунга ўхшаш инқироз (*қиёс*), қонуний имтиёзлар (*афзаллик*) асосида тузилиши керак бўлган қарорлар, жамоат манфаати асослари (*истислоҳ*). Ибн Абд ал-Барр ривоят қиладики, Али ибн Абу Толиб бир марта шундай деди: Мен, “Ё Расулаллоҳ, Қуръонда ҳеч нарса очилмаган ва бизда мавжуд бўлмаган ҳолатларда нима қилишимиз керак, ҳеч қандай намуна йўқми?” – дедим, Пайғамбар (с.а.в.): “Илмли мўминларни тўплашни (ёки ибодат қилишни), кейин вазият тўғрисида ўзаро кенгашинг ва хулосаларингизни битта одамнинг фикрига кўра асосламанг”, – деб айтдилар.

Ибн Умарнинг айтишича, *аш-Шуро* азон ёки намозга чақириш одатларини ривожлантириш учун ишлатилган. Пайғамбар (с.а.в.) саҳобалари билан мўминларни намозга чақиришнинг энг яхши усули тўғрисида маслаҳатлашган. У Худодан аниқлик ёки тушунтиришни талаб қилмади. Аммо пайғамбар (с.а.в.) саҳобалари билан қонуний қарорлар қабул қилганда кенгашишлари оддий ҳол бўлмаган, у

одатда бундай масалаларда унинг асосий ҳокимият манбаи бўлган илоҳий ваҳийларни олар эди. Аммо у ўзидан кейин келадиганлар учун ўрнак ўрнатиш учун бундай қарорлар тўғрисида бошқаларга ҳам маслаҳат берган.

Бундан ташқари, мусулмон ҳаётининг суд соҳасидаги муҳим таркибий қисми бўлиб, ҳакамнинг қарорлари ҳар иккала шахсга, гуруҳларга балки давлатлар ва ҳукуматларга ҳам таъсир қилади. Қуръон ва Суннатда аниқ бир оят бўлмаган вазиятларни муҳокама қилиш билан боғлиқ бўлган башоратли ҳадислар, бошқа ривоятлар, шунингдек, халифалар ва пайғамбарнинг бошқа саҳобалари чиқарган низолар ва бошқа ҳолатларга нисбатан тартибга солиш учун қўлланилади. Дарҳақиқат бу тамойиллар ҳукмдор ёки ҳакамлик мавқеъига эга бўлган барчага тегишли.

Абу Бакр Сиддиқ олдида тортишув чиққанида, у аввал Қуръонга қаради. Агар у ерда ҳукм қилиш учун асос топса, шу асосда қарор чиқаради. Агар у Қуръонда бирор нарса топмаса, Пайғамбар (с.а.в.) мунозарага тегишли бирон-бир нарсани қолдирганми ёки йўқлигини билишга изланарди. Агар шундай бўлса, шу асосда ечим чиқарарди. Акс ҳолда у ташқарига чиқиб, одамлардан бу ҳақда сўрарди. Агар бу саволга жавоб топилмаса, мусулмон раҳбарлари ва уламоларини чақириб, улардан маслаҳат сўрарди. Агар йиғилганлар ҳукмга рози бўлишган бўлса, у ўз қарорини шу асосда олар эди.

Ислом дини маслаҳат бериш тамойилини ўрнатиш ва унинг фазилатлари ва аҳамиятига эътиборни қаратиш билан бир қаторда, мусулмонларни амалий ишлар билан шуғуллантиришга буюради ва рағбатлантиради. Шу билан бирга у мусулмон жамоасига мустақил фикрлаш ва оқилона бошқариш орқали турли вақтларда, жойларда, маконда ва шароитларда фойдаланиш тамойилини қўллаш, тизимлаштириш ва мувофиқлаштириш ҳуқуқини беради. Бундан ташқари, кенгаш тамойилини мусулмонлар ҳаётига татбиқ этишнинг амалий воситалари, шунингдек давлатнинг, жамиятнинг ва кичикроқ мусулмон жамоаларининг барча ташкилий ва маъмурий ишлари маслаҳат қилинади.

Маълум бир вазифа ва мақсадлар Исломда ташкил қилинган кенгаш орқали амалга оширилади. Ҳанафий ҳуқуқшуноси Абу Бакр ал-Жассас Исломда *аш-Шуронинг* қуйидаги афзалликларини санаб ўтган, у мустақил сабабга кўра муқаддас матнларда изоҳланмаган вазиятларнинг аниқ таърифини беради, мустақил фикрлашга қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган, фикрлари қабул қилинишга ва тақлид қилишга лойиқ бўлган Пайғамбар (с.а.в.) нинг саҳобаларини муносиб мавқеъини таъкидлайди ва ҳукм қилиш учун инсоний фикрлардан фойдаланишни оқлайди.⁵

Маликий ҳуқуқшуноси Абу Бакр ибн ал-Арабининг таъкидлашича, кенгашувнинг фойдаси маълум бўлган нарсага асосланиб, ҳаракат қилиш имконини беради, ҳақиқат одамларнинг ногўғри истакларидан халос бўлади ва бу одамларнинг онги ва тафаккур қобилиятидан энг яхши ҳосил олишидир.⁶

Умуман олганда *аш-Шуро* қуйидаги афзалликларни тақлиф этади:

- Тўғри ёки энг тўғри ҳаракат йўналишини аниқлаш;
- Субъективлик ва худбинлик зулмидан халос бўлиш;
- Ўзбошимчалик ва зулмнинг олдини олиш;
- Камтарликни ўргатиш;
- Ҳар кимга талаб этилганини бериш;
- Эркинлик ва ташаббус муҳити яратиш;
- Фикрлаш ва режалаштириш қобилиятини ривожлантириш;
- Ҳаракат ва қўллаб-қувватлашга тайёрликни ошириш;
- Яхши ният ва бирликни тарғиб қилиш;
- Тўғри қарор қабул қилиш учун исталмаган оқибатларга дош беришга тайёрлик.

ИККИНЧИ БОБ

Кенгаш амалиётидаги асосий масалалар

Ислом қонуни кенгашувни қандай амалга ошириш тўғрисида ҳеч қандай шарт ёки чекловлар қўймайди. Аксинча, бу саволларни одамларнинг хохиши, танлови ва умумий муҳокамасига қолдиради. Тушуниш ва умумийлик кенгашувни тасвирловчи анъанавий Исломий матнларда пайдо бўладиган хусусиятдир. Шундай қилиб, маслаҳат кенг қамровли ва умумий деб ҳисобланиб, агар муҳокама қилинадиган масалалар ихтисослашган бўлса, керакли маълумот ва тажрибага эга бўлганларгина керакли кенгашни беришга қодирдирлар.

Жамоат ишлари бўйича маслаҳатлашув давлат, жамият, кичик жамоалар ва гуруҳларнинг ишларини режалаштириш, осонлаштиришни ичига олади. Кенгаш, шунингдек турли хил ташкилий ва ижроий тартибларни қабул қилишни, бунинг учун Ислом қонунларида эслатиб ўтилмаган тизим ёки батафсил қоидалар тўпламини талаб қилади. Шу сабабли, Ислом қонунчилик тамойиллари соҳасида ижодий фикрлашга йўл очик.

Муайян институционал тизимлар ёки универсал ҳужжатлар жамоат ишлари бўйича маслаҳатлашувлар ва жамоавтий бошқарувнинг ташкил этилиши амалиётига тегишли. Бундай универсаллар, маслаҳат бериш амалиёт тафсилотлари сингари, Ислом қонунларида кўрсатилмаган. Бироқ улар таништириш, синчковлик билан ўрганиш орқали Ислом қонунлари, Пайғамбар (с.а.в.) ва солиҳ халифалар замонида мавжуд бўлган кенгаш амалиётларидан келиб чиқиши мумкин.

Анъанавий матнларни қатъий талқин қилиш ва қўллашга асосланган Ислом ҳаётидаги маслаҳатларнинг роли, кўлами ва функциялари ҳақидаги тор тушунчалар, шунингдек, кенгаш фақат Пайғамбар (с.а.в.) ва иккита саҳоба ўртасида бўлганлиги сабабли маслаҳат жараёнига алоқадор бўлганлар доирасини торайтиради.

Аммо Аллоҳнинг элчиси кўплаб гуруҳлар, шахслар қатори сон-саноксиз саҳобалар билан маслаҳатлашган. Бизда у: “Менга маслаҳат беринг одамлар”, – деган сўзлари ҳақида кўплаб хабарлар бор.

Маслаҳатлашув амалиёти учун асос бўлган иккита Қуръон оятлари кенгаш ва унга амал қилиш доираси барча мўминлар, шу жумладан аёллар орасида кенг тушунчани таклиф қилади. Кенг жамоатчилик билан кенгаш тамойили барча истисноларни қўллаб-қувватлаш учун аниқ далиллар мавжуд бўлмаган ҳоллар бундан мустасно, барча ҳуқуқий муҳокамалар ва умумлашмаларга қўлланилади. Исломининг турли қонунлари ва таъқиқларида эркак ва аёлга, ҳаттоки эркак талаффузи якка ёки кўпликда ишлатилган бўлса ҳам бир хил муурожаат қилинади. Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) нинг аёл шерикларидан хусусан эркаклар ва аёллардан уруш, ахлоқий ёки Исломий амалиётни шакллаштиришдаги муҳим вазиятларда маслаҳат сўраган кўплаб ҳолатлари ҳақида биламиз.

Қуръонда аёлларнинг маслаҳат беришда иштирок этишининг иккита ҳикояси мавжуд бўлиб, уларнинг иккаласи ҳам контекстда келтирилган, бундай аралашшиш илоҳий тасдиқ ва розиликка жавоб беришини акс эттиради: биринчидан, Билқис маликасининг бошқалардан қандай маслаҳат сўраб ўтганлиги, отасини Мусони ишончли одам қилиб ёллашга ундаган иккинчи аёл. Жамоатчилик маслаҳат кенгашларида (масалан, парламентларда) аёлларнинг аъзолигига қарши бўлганлар, жамият соҳасидаги бошқаларга нисбатан тенг ҳуқуқликка эга бўлган аёлларга лавозимларни эгаллашга руҳсат берилмаслигини таъкидлайдилар. Ушбу нуқтаи назар осонликча қўллаб-қувватланмасида, сиёсий ёки ҳарбий соҳада ҳукмронлик қиладиган аёл, агар бошқарилган кишилар томонидан таъсирчан ҳисобланмаса, шунчаки аёл бўлганлиги учун самарасиз бўлиши мумкин.

Маслаҳатлашув баъзида атайлаб ёки бехосдан маълум одамлар учун бошқаларнинг эътиборидан четда қолиши мумкин. Муайян муаммоларга келганда, фақат маълум одамлар маслаҳат олиш ҳуқуқига эга, бу ҳолда бутун жамоанинг иштироки учун асос

йўқ. Олимларнинг таъкидлашича, бундай маслаҳатчилар ҳалоллик, билим ва тажрибани талаб қилади, улар сайлов ёки тайинлаш орқали танланиши керак. Учрашув усули кенг жамоатчилик томонидан тан олинмаган ёки қадрланмайдиган ваколатли, малакали шахсларни танлашга имкон беради. Қуръон ваҳийси, суннат ва уларга берилган шарҳлар сайловларга берилган устуворликлар билан бирга ушбу икки усулни ҳам бирлаштириш мумкинлигини кўрсатади.

Кенгаш учун етарли миқдордаги одамлар тўпланган, маслаҳатлашувга белгиланган мақсад амалга оширилган бўлса, кенгаш жараёнини давом эттириш ёки иштирокчилар доирасини кенгайтириш керак эмас. Аллоҳ Набий (с.а.в.) га айтганидек: “Улар билан кенгашиб иш қилинг! (Бирор ишга) азму қарор қилсангиз, Аллоҳга таваккул қилинг”. (*Оли Имрон* сураси 3:159)

Юқори ихтисослашган саволлар ва масалалар бўйича маслаҳатлашишга энг яхши билим ва қийматга эга бўлган энг юқори малакали мутухассисларни ўз ичига олиши керак. Булар қаторига фан, ҳуқуқ, суд тизими, шунингдек саноат, иқтисодий ва ҳарбий режалаштириш масалалари киради. Кенгаш борган сари билим, тажриба алмашишни ҳамда муаммонинг тегишли жиҳатларини муҳокама қилишни, тўғри баҳолаш ва режалаштиришни талаб қилади. Шундай қилиб, маслаҳатлашувни талаб қиладиган тобора кўпайиб бораётган катта муаммоларни ҳал қилиш учун фақатгина энг малакали кишиларга муурожаат қилиш керак.

Мусулмонлар нуқтаи назаридан маслаҳат кенгаши (*мажлис аш-Шуро*) давлат раҳбари ва унинг ҳукумати билан биргаликда ишлайди. Эндиликда бундай кенгашлар дунёнинг аксарият халқларида, шунингдек, кўпгина Ислом давлатларида асосий институтларда доимийликка айланди. Уларнинг таркибига катта маслаҳатчилар киради, улар Исломий кенгашув тамойилига кўра билим, тўғрилиқ ва тажрибага эга бўлиши керак. Ҳозирги кунларда маслаҳат жараёни натижаси мажбурийми ёки шунчаки кўргазмага оидми деган мунозарали саволлар мавжуд. Маслаҳатлашув кенгашларнинг фикрларини, кўпчилик томонидан қўллаб-қувватланаётган маслаҳатлашув

орқали қабул қилинган қарорларга қандай муносабатда бўлишимиз керак? Илк мусулмон олимлари раҳбарлар билан маслаҳатлашишни фойдали деб билишган, ammo ҳозирги замон олимлари ва мутафаккирлари раҳбар ёки маслаҳатчиларга мурожаат қиладиган ҳокимият тепасидаги маслаҳатчиларнинг келишилган ҳолда (мажбурий маслаҳат) ни барчасига риоят қилишлари керак деган фикрга қўшилишади.

Сара ҳадисларда, маслаҳат қилганларнинг кўпчилиги томонидан келишилган нуқтаи назарга риоя қилиш учун асосий иштиёқ мавжуд. Худди шу хулосани Расулulloҳ (с.а.в.) нинг Абу Бакр ва Умарга: “Агар иккалангиз бирон бир масалани ҳал қилсангиз, мен сиз берган маслаҳатингизга эътироз билдирмайман”, – деган ривоятдан келиб чиқади. Жамият учун мажбурий қонунчиликка айланадиган нуқтаи назарларга келсак, муносиб (коррупциясиз) кўпчилик фикрлари, қарор қабул қилиш ваколатига бўлган маслаҳат кенгашлари ва идоралари қабул қилиши ва риоя қилиши керак.

Қуръонда кўпчилик фикрини маслаҳат шароитида қабул қилиш тўғрисида аниқ бир ҳукм йўқ. Баъзи жойларда Қуръон танқид қилиш учун кўпчиликни ёки баъзи бир қисмларни ажратиб кўрсатган бўлсада, бошқа жойларда жамоатнинг оқсоқоллари, таниқли шахслари танқид қилиниб, улар чуқур адашган ва ноаниқ деб таърифланган. Пайғамбар (с.а.в.) ҳадислари, бошқа урф-одатлар, шунингдек, Исломиёв жамиятнинг ҳукмрон элитасини, хусусан унинг уламолари ва сиёсий раҳбарларининг бузилиши жамиятни вайрон қилишлари мумкин бўлган бузғунчиликдан огоҳлантириб, уларнинг шаъни, яхлитлиги уни ислоҳ ва баракали қилиши мумкин. Қуръонда қарама-қарши таққослаш катта-кичик сонлар ўртасида эмас, балки яхши ва ёмон танловлар орасида. Юқоридаги баъзида тилга олинган оятда, яъни Қуръоннинг 42:38 да, “Уларнинг ишлари ўзаро маслаҳат (билан) бўлур”, ҳукмронлик қиладиган барча масалалар бўйича ўзлари ўзаро маслаҳатлашадиганлар, ҳақиқий маслаҳатлашишда қабул қилинган нуқтаи назар бир хил эканлигини, қабул қилинган қарорлар умумийлигини ва бир киши томонидан қабул қилинмаслигини таъкидлайди.

Билқис маликаси ўзининг асл маслаҳатчиларининг розилигисиз ҳеч қачон жиддий қарор қабул қилмаслигини айтган: Қуръонда бунга қарши турадиган ёки унинг ҳақиқатини бекор қиладиган ҳеч нарса йўқ. Худди шу тарзда, Пайғамбар (с.а.в.)нинг ҳаёти ва мисолларидан топадиган нарсалар маликанинг сўзларини тўғрилигидан далолат беради. Қуръонда Билқис маликасининг ҳаёти яхши якун топганлиги, мактовли хулқ-атвор ва яхши бошқарувнинг намунаси сифатида тасвирланган. Маликанинг сўзлари ва хатти-ҳаракатлари, маслаҳат кенгаши томонидан берилган руҳсатга лойиқлигини, тажрибали, тушунадиган ва доно аёл эканлигини кўрсатади.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаёти давомида кенгаш бериш тамойилини қўллаши маслаҳат жараёни кўпчилик томонидан қабул қилинган фикрларни қўллаш билан якунланади ва қўллаб қувватланади. Бадр ғазотида Пайғамбар (с.а.в.) кўп саҳобалари, муҳожирлари ва тарафдорлари томонидан қўллаб-қувватланганига амин бўлмасдан жанг қилишни ҳоҳламадилар. Уҳуд ғазотида кўпчилик Пайғамбар (с.а.в.)нинг махсус мудофаа услубига қарши чиқдилар. У уларни тинглади ва кўпчиликнинг таклифи билан ишни давом эттирди. Бугунги кунда бу маслаҳат ва унинг натижалари кўпчилик фикри мажбурий ёки аксий бўлиши кераклиги тўғрисида кўп мунозараларга сабаб бўлди.

Бир ўқишда Пайғамбар (с.а.в.) аксарият саҳобалари ихтиёрида бўлган ўз нуқтаи назаридан воз кечди. Кейин ҳамма нарса шу асосда руҳсат бермаслик, бекор қилиш ёки эътироз билдириш ҳуқуқисиз давом этди; аслида ўша заҳотиёк, “жамоат манфаати бўйича барча масалаларда улар билан кенгашинг” деган илоҳий амр ваҳий қилинди. Иккинчи талқин шундан далолат берадики, кўпчиликнинг имомга қарши чиқишига рози бўлиш нотўғри ва адолатсизликдир. Воқеалар ҳақидаги сўнгги маълумотларга кўра, бу ғазотдаги мусулмонларнинг мағлубияти бир дарс бўлди. Иккинчи ўқишда ҳодисанинг аниқ, равшан маъноси эътиборга олинмайди ва унинг зоҳирий аҳамиятини инкор этадиган таҳминларга асосланади.

Бу ғазотда қатнашган саҳобалар ҳам, Пайғамбар ҳам – ҳеч қачон оғохлантириш, ўргатиш, йўл-йўриқ кўрсатиш имкониятини қўл-

дан бой беришмаган ва буни мағлубиятларининг сабаби сифатида ҳар доим эслатиб ўтишган. Дарҳақиқат Қуръонда бу ғазот ва ундан кейинги воқеалар батафсил баён қилинган, аммо бу талқин ҳақида фақат битта эслатма айтилмаган.

Кўпинча маслаҳат бериш усулидан фойдаланган Пайғамбар (с.а.в.), кўп маслаҳатлашмади, балки бошқаларнинг фикрини тинглашни кутмасдан ҳаракат қилди, бу эса Худонинг Расули бўлган, илоҳий ваҳий ва кўрсатмаларни олган кишидан кутган нарсадир. Илоҳий кўрсатма бўлмаган ҳолларда, у иккиланмасдан бошқалар билан маслаҳатлашган.

Кўпчиликни ҳурмат қилиш ғояси бизнинг Исломий маданиятимиз, ҳуқуқий тизимимиз учун янгилик ёки бегона эмас бўлиб, Ислом жамиятининг фикрлаш ва ҳуқуқий амалиётига чуқур илдиз отган. Кўпчиликка катта аҳамият бериш тамойили илк кунлардан бошлаб мусулмон уламолари томонидан қўллаб-қувватланиб келинмоқда. Масалан, ҳадис уламолари ровий ривоят қилган ҳадисларга кўпроқ эътибор беришган. Худди шунингдек, ҳуқуқшунослар, ҳуқуқшунослик тамойилларининг олимлари кўпроқ академик ва мутафаккирларнинг қўллаб-қувватлаган ҳуқуқий талқинларига катта эътибор қаратишади. Агар олимлар орасида келишмовчилик пайдо бўлса, энг тўғри ёндашув кўпчиликнинг фикрини тўғри қабул қилишдир. Худди шу қоида саҳобаларнинг қарашларига нисбатан қўлланилади.

Тегишли масалалар бўйича билим ва тажрибага эга бўлганлар тўғри ҳақиқатга олиб борадиган йўл-йўриқлардир. Улар Қуръон ва Суннатдан талаб қилинадиган нарсаларни ва уларнинг тагида турган ният ва мақсадларни англаш йўлидаги йўлбошчилардир. Тўғрилиқ ва ҳақиқат, агар у ҳар доим эмас, кўпчилик билан дам олишни таҳмин қилиш мумкин. Бу каби гувоҳликлар Қуръондан, пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаётидан, тўғрилиқка ҳидоят қилинган халифалар томонидан берилган мисоллардан, шунингдек Ислом фикҳи (*усулиййун*) ва ўзларини ҳадис асосларини ўрганишга бағишлаган мусулмон ҳуқуқшунослари, уламолар томонидан қўйилган тамойиллардан олинган.

УЧИНЧИ БОБ

Исломиё кенгашувнинг ташкил топган давридан бошлаб умумий шарҳи

Бу бобда Исломиё жамиятнинг, Пайғамбар (с.а.в.)нинг, тўғри йўналтирилган халифаларнинг ҳаёти, шунингдек кейинги даврда, Исломиё жамият ҳаётида маслаҳат қилиш жойи сезиларли даражада чекланган пайтда дастлабки маслаҳат тажрибаси қандай бўлганлиги кўриб чиқилган. Иккита пойдевор даври бугунги кунда маслаҳат сабоқларини, тажрибаларнинг хусусиятларини, ажралмас бўлса ҳам, муслмонлар ҳаётининг бошқа соҳаларида қўллаб-қувватлашга ва кўшимча қилишга муҳтож.

Маслаҳат дастлабки Илом жамоатчилиги ва унинг янги пайдо бўлган давлатининг мустаҳкамлиги, кучи бирлиги эди. Бугунги кунда Исломиё ислоҳот ҳаракатлари ушбу маданият ва доноликдан замонавий даврнинг ўзига хос муаммоларига жавобан илҳомлантиради. Шунинг учун биз ҳозирги ҳолатларимизни ваколатли мурожаат нуқтамиз ташкил этувчи Илом қонунлари нуқтаи назаридан кўриб чиқишимиз керак. Иломнинг дастлабки маслаҳат тажрибаси куйидаги дарсларни тақдим этади. Кенгашув Илом қонунлари билан қонунлаштирилган соғлом Исломиё амалиётнинг талаби сифатида белгиланган эҳтиёткор, ақли расо одамларнинг ўз-ўзидан беихтиёр жавоб сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Дарҳақиқат Илом қонунлари инсониятнинг умумий манфаатларига хизмат қилдиган кўплаб сезгир амалиётлар ва тамойилларни қонунийлаштирган. Илом динининг дастлабки даврида маслаҳат қилиш амалиёти шиддатли ва кенг тарқалган бўлиб, мазмунли ва аҳамиятсиз масалаларни қамраб олиб, мақсад ва маънавий жиҳатдан жиддий бўлган. Пайғамбар алайҳиссаломнинг маслаҳатлари унинг асҳоблари, тўғри йўлга ҳидоят қилинган халифалари томонидан ҳам қўлланилган.

Расулulloҳ (с.а.в.)га ўринбосар танлашга тайёргарлик кўриш учун одамлар ва кичик гуруҳлар ўртасида кўп суҳбатлар бўлиб ўтди, бу

эса Абу Бакрга садоқат қасамини келтириб чиқарди. Иқтидорли ва маънавий жиҳатдан кучли бўлган Абу Бакрни танлашдан олдин ўлчовсиз алмашинув ва мунозаралар бўлиб ўтди. Абу Бакр қаттиқ касал бўлиб қолганида, у вафот этганда унинг ўрнини ким эгаллаши мумкинлиги тўғрисидаги кенгаш Умарни ворис этиб тайинлади. Умар пичокланиб, ўлим тўшагида ётганида, одамлар унинг олдига ташриф буюриб, Абу Бакр сингари васиятнома тузиб, ворис тайинлашини талаб қилдилар. Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади: “Мен бу вазифани бажариш учун Расулуллох (с.а.в.) вафот этганида унинг марҳаматидан баҳраманд бўлган одамлардан яхшироқ нарсани биламан”.

Умар олти кишини унинг ўринбосарини ишончли пойдевор асосида қидиришга тайинлади, чунки унинг танланишига бу олтита кишининг розилиги Аллоҳнинг Расули тасдиқлаган шахсий муҳр эди. Бу одамлар, шунингдек, мусулмон жамоасининг марҳаматига эга бўлган етакчи ва бошлиқлар эдилар.

Маслаҳат талаб қиладиган яна бир масала фатҳ қилинган ҳудудларни қандай бошқариш кераклиги – сиёсий, ҳарбий ва иқтисодий ўлчовларга эга бўлган ҳуқуқий масала саҳобалар ўртасида тортишув мавзуси бўлган. Умар, жангчилар ва уларнинг вакиллари ҳамма келиша оладиган ечимни топа олмагач, масалани ишончли маслаҳатчилар билан муҳокама қилиш учун очди. Умарнинг ҳудудларни тақсимлаш амалиётининг бекор қилиниши ҳақидаги фикри кўп маълумотли ва билимли саҳобалар томонидан кўллаб-қувватланди.

Ушбу бошланғич давр ва у билан боғлиқ маслаҳат амалиёти мавжуд муносабатларнинг табиатига мос равишда бошқаларнинг маслаҳати, фикри, ифода эркинлиги, ташаббускорлик, самимийлик, адолат, ишонч, ташкилий соддалик ва мослашувчанликни излашга тайёрлиги билан ажралиб турарди. Дастлабки маслаҳатлашиш маданияти намунаси сифатида Абу Бакр ва Умарнинг янги ҳуқуқий масалалар бўйича ҳар қандай қарорни мусулмон жамоаси етакчилари билан тўпланмасдан, улар билан маслаҳат қилмасдан туриб тасдиқлашдан бош тортиши.

Солиҳ халифалар давридан башорат даврининг давоми Умавийлар даврига ўтиш мусулмон жамоасининг сиёсий ҳолатида кескин ўзгаришларга олиб келди. Гарчи мусулмон фатҳлари таълимотнинг, маданиятнинг, сиёсатнинг, илм-фаннинг ва ҳарбий кучнинг турли соҳаларида жадал суръатлар билан ривожланиб борган бўлсада, мулоҳазали халифаликдан бошқаларнинг маслаҳатини мерос бўлиб қолган ворислик асосида қурилган яққа ҳокимиятчиликка асосланган халифалигидан доноликка асосланган оқилона халифаликдан сиёсий силжиш узоқ вақт давом этадиган чуқур жароҳатни келтириб чиқарди.

Дастлаб Исломиё давлатнинг бошига урилган, сўнгра умуман Исломиё жамоани босиб ўтган бу силжишнинг асосий қурбонларидан бири, Қуръон томонидан ташкил этилган ва тасдиқланган маслаҳат Пайғамбар (с.а.в.) ва ундан кейинги солиҳ халифалар учун ҳаёт тарзига айланди.

Маслаҳат амалиётида ҳанузгача ташкилий, тартибга солиш етишмовчилиги мавжуд эди, лекин Исломиё ҳамжамият ва Исломиё давлат томонидан қайд этилган муҳим ўзгаришлар ижобий ва салбий бўлса ҳам, Ислом ҳаёти дунёсининг барча минтақаларида уюшган режалар, муассасалар, тизимларни барпо этиш ва ишлаб чиқишни тақозо этди. Деярли барча тузилмалар, тизимлар ва иш усулларида барқарор тараққиёт жараёни адолатли халифалар даврида Исломиё давлатнинг бирлашиши ва кенгайишидан сўнг содир бўлди. Ўзгаришлар бошқа халқларнинг тажрибаларини ўрганиш ва тарқатиш орқали, баъзан эса исломиё манбаалар ва тамойилларга асосланган ижодий янгилик киритилган тартиб-қоида орқали рўй берди. Шу тарзда Ислом давлати сиёсий, молиявий, маъмурий, ҳарбий, таълим, ҳуқуқ ва ижтимоий соҳаларда бир қатор янги такомиллаштирилган ташкилий тузилмаларни қўлга киритди.

Ислом давлатлари ва жамиятлари ўзларининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган тизим ва механизмларни ишлаб чиқиб, такомиллаштирдилар. Бироқ маслаҳат ҳеч қандай режа ёки тизим шаклида бўлмаган. Исломнинг дастлабки кунларини

тавсифловчи оддий, режалаштирилмаган, мослашувчан маслаҳатлашувдан ҳаётнинг барқарор тараққиётига ва қонунийлигига энг мос келадиган батафсил тартибга солинган, Муслмон ҳамжамияти томонидан ишлаб чиқилган ва ривожланган вазифалар, тадбирлар юқори ташкил этилган амалиётга ўтишга ҳаракат қилиш эди.

Ҳатто муслмон жамоасининг сиёсий, маънавий етакчиларини танлаш жараёни ҳам назарий, ҳам амалий даражада маслаҳат соҳасидан бутунлай ажратилган. Айрим истисно ҳолатлардагина маслаҳатлашувлар ҳар қандай самимий ва тизимли усулда тўхтатилди. Бунинг ўрнига ҳокимиятга кириш ирсий мерос асосида ёки фатҳ ва босиб олиш йўли билан амалга оширилди. Давлат ишлари битта ҳокимнинг қўлига топширилиб, унинг шахсий эҳтиёжлари, қизиқишлари ва кайфиятлари барчасини белгилаб берган. Бу сиёсий бошқарувнинг энг кенг тарқалган шакли эди.

Эҳтимол, Ислом тарихидаги энг яхши, энг узоқ муддатли ва энг ривожланган кенгашларни Исломий суд тизимида топиш мумкин. Суд ишлари бўйича бошқалар билан маслаҳат қилишнинг устиворлиги тўғри йўл тутган халифалар, хусусан Умар ва Усмон томонидан келиб чиққан. Суд маслаҳатининг қадимий шакли жуда тизимлаштирилган шаклга эга бўлиб, Андалусия ва Марокашда, суд тизимининг ажралмас қисмига айланди. Бу тизимда маслаҳат сўраб мурожаат қилганлар ҳукмдор томонидан Ислом қонунларига асосланган ҳуқуқий қарорлар чиқаришга қодир бўлган ҳакамлар томонидан танланган ҳолда, маслаҳатчи этиб тайинландилар.

Маслаҳатлашув соҳасидаги ушбу суд истисно қилинишини ҳисобга олиб, Исломий суд тизими тарихидаги Исломий ҳаётда ва умуман Исломий амалиётда энг яхши бўлган, чунки у ҳақиқатан ҳам Исломий куч манбаасига таяниб, ўз мустақиллиги ва холислигини сақлаб қолишга муваффақ бўлган. Ислом тарихидаги муваффақиятли давлатлар, сиёсий режимлар, қонуний ва маданий соҳаларда Ислом ҳокимиятининг манбааларини тортиб олишга қарши чиқа олмадилар.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Бугунда маслаҳат: Қандай қилиб уни илгари сурамиз ва унга асосланамиз?

Маслаҳат билан боғлиқ яхши тушунилмаган бир қатор муаммолар ва кенгаш тамойиллари амалда етарли даражада қўлланилмаган. Кенгашувнинг аҳамиятини яна бир бор англаш бизга маслаҳат тизимини йўлга қўйишда ёрдам беради. Кенгаш амалиёти учун мустаҳкам пойдевор яратиш ва кўплаб соҳаларда маслаҳатларни янада амалий қўллаш учун кўшимча маблағ талаб этилади.

Маслаҳат билан боғлиқ масалаларни ва тамойилларни замонавий ҳаётнинг талабларидан келиб чиқадиган яхлит ва самарали тарзда тушуниш учун биз Исломнинг дастлабки кунларида, яъни Пайғамбар (с.а.в.) ва халифалик даврларида асос солинган ишончли асосларга қарашимиз керак.

Ушбу асослар:

1. Пайғамбар (с.а.в.), унинг саҳобалари ва тўғри йўлга ҳидоят қилинган халифалар томонидан берилган мисоллардан;
2. Ислом ҳуқуқининг тамойиллари ва мақсадларидан;
3. Мусулмонлар ўз тарихи давомида ва бутун дунё бўйлаб татбиқ этган ўзаро боғлиқ тизимлар ва низомлар, маслаҳатлардан олинадиган назарий ва амалий кўрсатмаларни ўз ичига олади.

Маслаҳат амалиётини бошлашнинг бошланғич нуқтаси – бу Ислом дини ва илоҳий ваҳийга асосланганлигини англаш. Бу Худо томонидан берилган совға, шариатнинг ёки Ислом қонунларининг негиз асосларидан биридир. Бинобарин уни қўллаш шариатни қўллашдир ва уни эътиборсиз қолдириш шариатни менсимасликдир. Ваҳий билан бир қаторда, маслаҳат шахсий ва жамоавий, доноликка ва тўғри раҳбарликка мувофиқ келадиган ҳаракатларни аниқлаш учун асосий восита. Мусулмонлар биринчи ваҳий орқали, иккинчидан маслаҳат орқали бошқарилади.

Бу икки йўл-йўриқ манбааси орқали маълум билим ва тушунча, шунингдек, тажриба ўтказиш, мустақил фикрлаш ва изоҳлашда самарали иштирок этиш имконияти пайдо бўлади. Муаммо жамоат аъзоларига хос бўлган ёки бошқаларнинг ҳуқуқларига таъсир этадиган нарсаларга тегишли бўлса, маслаҳатлашувга эҳтиёж бор. Бундай маслаҳатлашув, хусусан кўриб чиқилаётган масала уларга таъсир кўрсатадиган оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган ҳолларда, ҳуқуқларига ҳавф туғдирадиганларни (ёки уларни вакили бўлиш ҳуқуқига эга бўлганларини) қамраб олиши керак.

Исломда бошқаларга ёлғиз Худого тегишли бўлган нарсдан улуш бериш ҳуқуқи йўқ, аммо бизда бошқа одамлар бизнинг ишларимизга қатнашишига руҳсат беришдан бошқа чорамиз йўқ. Бу маслаҳатнинг моҳияти. Маслаҳатлашув орқали биз бошқалар билан фикрлаш, режалаштириш ва бошқаришда иштирок этамиз. Одамлар бир-бирлари олдида бундай алмашинувларда қатнашиш мажбуриятига эга бўлиб, ҳокимият ва бошқаларга нисбатан масъулиятли шахслар зиммасига бундай ваколатларга эга бўлганларга фикрлаш, режалаштириш ва бошқариш жараёнида қатнашиш имкониятини бериш мажбурияти юклатилган.

Жамоат ишлари ва уларнинг умумий манфаатлари тўғрисида маслаҳатлашиш мусулмонларнинг ҳуқуқидир. Бундан ташқари агар одамлар тўғридан-тўғри ёки уларнинг вакиллари орқали ўз ишларини бошқариш бўйича маслаҳат олиш ҳуқуқига эга бўлса, уларни бу ҳуқуқдан маҳрум қилиш адолатсизликдир. Бундан ташқари, ушбу ҳуқуқдан маҳрум бўлганлар сони қанча кўп бўлса ва бу маҳрумлик давом эттирилишига имкон берилса, унинг салбий оқибатлари кучаяди. Умар бу масалада, ҳатто одамларни ўзларини қизиқтирган масалалар бўйича маслаҳат олиш ҳуқуқидан маҳрум қилганларни ўлим билан кўрkitишга қадар жиддий гапирди.

Мусулмон жамоатчилиги мунтазам равишда маслаҳатлашувни бажара олмаганлиги натижасида кўп миқдордаги йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда, бизга маслаҳатнинг зарурлиги ва аҳамиятини қайта кўриб чиқиш вақти келди. Зеро, бу одамлар учун маълумот

манбаи, ишларини бошқаришнинг ишончли воситаси сифатида Қуръон ва Суннатдан кейин иккинчи ўринда туради. Исломий ҳаётдаги маслаҳатларни тиклаш орқали ушбу адолатсизликни бар-тароф этиш учун маънавий, моддий ислоҳот ва уйғониш учун зарур шартдир.

Аш-Шуро ҳеч қачон ҳукумат, маъмурият, закотни тақсимлаш, диний эҳсон, *ҳисбаҳ*¹² (жавобгарлик), бозор, суд тизими, жиноятчиликка қарши курашиш, полиция фаолияти, ҳавфсизлик, билим ва бошқа функциялардан фарқли ўлароқ, доимий институтлар қаторига киритилмаган. Исломнинг дастлабки кунларида бундай институтнинг ташкил этилиши босқичнинг ўзига мос ёки керак бўлмаган бўлар эди, чунки ўша пайтда маслаҳат жараёни ўз-ўзидан соддалиги, ҳалоллиги, ишончи билан ажралиб туриб, хатто аниқланган тизим ёки ихтисослашган муассаса, маслаҳат мунтазам самарали равишда олиб борилар эди. Солиҳ халифалар даврида тартибга солиш ва тизимлаштириш умумий тенденцияга мувофиқ, ўша пайтда бир қатор ташкилий ташаббуслар ва чоралар кўрилди. Бироқ, уларнинг барчаси келажак авлодлари учун барқарор ривожланмаган. Вақт ўтиши билан бундай ташкилий тартиб-қоидалар жамоат ҳаётининг турли даражаларида, хусусан, сиёсий даражадаги маслаҳатлашув тизими-га айлантириши табиий ҳол эди. Маслаҳатлар ва сиёсий тафовутларни бошқариш атрофидаги ташкилий ва ҳуқуқий бўшлиқ ҳокимият мантиғига устунлик қилиш учун йўл очиб берди.

Маслаҳатлашув Ислом қонунларини, ақл, мантиқ ва умумий манфаатларни жамият аъзолари ўртасида ҳакамлик лавозими-га жойлаштиришни англатади. Маслаҳатлашув ҳамма учун зарур бўлган мулоқот, ўзаро танишиш ва келишувдан иборат. Маслаҳатлашув, шунингдек, тортишиш, ишонтириш ва далилларга таянишга имкон берадиган жараён. Бу кенгаш амалиётини ва уни бошқарувчи қонунларни қўллаб-қувватлайдиган муассасалар бўлиши керак. Агар Исломда кенгашнинг аниқ тизими яратилмаган бўлса, бу у ҳаётнинг ривожланиш ва ўзгариши мумкин бўлган барча соҳаларининг ташкилий жиҳатларига мос келади.

Илм ва маърифатга интилиш Қуръоннинг бир қатор оятларида, башоратли ҳадисларда мусулмонларга қаратилган. Шунга ўхшаб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам маслаҳатлашишда, ҳам илм ва таълим олишда мусулмон жамоасига амалий намуна бўлганлигини кўра-миз. Ҳозирда назария ва амалиётда маслаҳатларни қайта тиклаб, муаммолар тўғрилашга интилаётганимиз сабабли, бизнинг асосий тамойилларимизни эслаб, иложи борича уларга таянишдан бошқа чорамиз йўқ.

Ислом ва мусулмон миллати томонидан эришилган барча даража-ларда кўлга киритилган фатҳлар, Исломиё давлат ва жамият ҳаёти-нинг баъзи сифат жиҳатларидаги номутаносибликлар, танқисли-клар, тақводорлик ва ахлоқий меъёрларнинг пасайиши қимматга тушди. Уларнинг фикрлари ва йўлларини ўрганган саҳобалар, ҳатто уларнинг ворислари Умар, Усмонг ва Алининг қотили пайдо бўлган, Арабистон ярим оролида, шунингдек, Ливан, Ироқ, Миср, Форс, Шимолий Африка ва бошқа жойларда янги мусулмонларнинг улкан денгизида озчилик бўлишди. Бир вақтлар эришилган ютуқлар асос сифатида тақдим қилинмаган ва сақланмаган.

Одамлар ва жамият ҳаётидаги барча ўзгаришлар, хусусан, салбий нарсалар мустақил, ижодий мулоҳазалардан тўғри фойдаланишни талаб қилади. Бу фикрлаш жараёни бизга Ислом қонунлари, унинг йўл кўрсатган қоидаларига, мақсадларига мувофиқ матнларига риоя қилиб, вазиятга энг мос келадиган қарорларни қабул қилишга ёрдам беради. Биз мусулмонларнинг динини асраб-авайлайдиган, манфаатларини ҳимоя қиладиган, ўз ҳаётларини яққа ва жамоавий равишда йўқ қилишга таҳдид соладиган низолар ва бузилишни ол-дини оладиган чора-тартибларни амалга оширишга ҳаракат қили-шимиз керак. Дарсларнинг аҳамиятини, камчиликларини, маслаҳат жойини шарафли жойга қайтариш, уни концептуал ва ташкилий жиҳатдан қайта куриш учун тарихий тажрибадан ўрганиш керак. Бундай қайта куриш маслаҳат соҳасидаги асосий камчиликларни, яъни ташкилий бошлиқни, маслаҳат амалиётини тизимлаштириш институционализация қилиш орқали бартараф этишни талаб қила-ди.

Ташкилот зарурлигини инобатга олган ҳолда, қонунчиликнинг тўртта тамойили Ислом қонунлари матнлари томонидан кенг қўллаб-қувватлаб, инсон ҳаётидаги янги ўзгаришларга тааллуқли масалаларда қўлланилади. Биринчисининг энг яхши намунаси Умар (р.а.), унинг ўлимини кутган кимдир борлигини, сўнгра қолган мусулмон жамоасини айбига биноан тақдим этишни истаганини билганида, ўзи танлаган кишига садоқат топширишдаги тутган ўрни. Ҳазрати Умар бу ҳавфли шухратпарастликка қарши, мусулмон жамоасининг олдиндан маслаҳатсиз вужудга келган ҳар қандай садоқатини бекор деб эълон қилди. Дадил, қатъий ва ўта пухталиқ билан, ҳеч ким айбини топмайдиган тарзда жамоатчилик фикрини ҳисобга оладиган маслаҳат кенгашини тузиб, жанжал ва фуқаролик низоларига йўл очди.

Саддал-Зарийанинг иккинчи қонуний тамойили – қонунга ҳилоф равишда олиб бориладиган қонуний воситаларни, бузғунчиликка олиб боровчи ҳар қандай нарсани тақиқлаш, янги ҳуқуқбузарлик турлари қарорларни чиқаришни тақозо этувчи биринчи тамойилга зиддир. Иккинчиси тор ва ўзига хосдир, чунки қонуний нарса тақиқлаган нарсага баҳона сифатида ишлатиладиган ҳолатларга тааллуқлидир. Бошқача қилиб айтганда, қонуний ва руҳсат берилган нарса у мўлжалланган мақсадда ишлатилмайди. Бир қатор мисоллар, амалий қўлланмалар кенгаш амалиётини ташкил қилиш ва ҳимоя қилиш билан боғлиқ. Шуни таъкидлаш керакки, уларнинг иккиюзламачилиги, унга ва мусулмон жамоасига зарар етказишга уринишларига қарамай, Пайғамбаримиз (с.а.в.) мунофиқларни қатл қилишдан ўзини тийган.

Набий (с.а.в.) баъзи мунофиқларнинг қатл қилишга лойиқ эканлигини билар эдилар, аммо *Саддал-Зарийа* тамойилига амал қилиб, уларни тинч қўйдилар.

Маслаҳатлашув жараёнини ташкил қилиш билан боғлиқ учинчи тамойил – бу Ислом ҳуқуқининг асосий тамойилларидан бири бўлган ижтимоий манфаалар тушунчаси (*ал-масалиҳ, ал-мурсалаҳ*). Бу Ислом қонуни одамларнинг моддий ва маънавий манфаатларига хизмат

қилиш учун мўлжалланган, қоидалари одамларга фойда келтириши, зарардан ҳимоя қилиш мақсадида яратилган деган тушунчага асосланади. Ушбу инсоний манфаатлар Қуръон ёки Суннатнинг бирон бир матнида аниқ кўрсатилмаган, лекин умуман инсоният жамиятида юзага келадиган вазиятга қараб мувофиқлаштирилган. Ислом қонунлари инсоннинг барча манфаатларини, шунингдек, нафақат кўп сонли, балки кўп қиррали бўлиб, уларнинг сони кун сайин ортиб бораётган бундай манфаатлар учун зарур бўлган барча ечимларни батафсил баён қилмайди.

Шунинг учун Ислом қонунлари батафсил қарорларига кўшимча равишда умумий қоидалар, умумбашарий тамойиллар, барчани қамраб олувчи мақсадларни белгилаб берилиб, улардан янги пайдо бўлган вазиятлар ва ҳолатларга тегишли сон-саноксиз қарорлар чиқарилиши мумкин. Яхши, фойдали, тўғри, адолатли ва хайр-эҳсон қилинадиган нарсалар Ислом қонунларида, унинг аҳамияти ва заруриятидан келиб чиқиб, тавсия этилган амалиёт (*мандуб*) ёки талаб (*вожиб*) сифатида белгиланган.

Исломий ҳуқуқий меъёрлар қуйидаги шартларга жавоб бериши керак:

1. Улар Ислом ҳуқуқининг мақсадларига мувофиқ бўлиши керак, шунда улар бирон бир тамойилни бузмайди ёки унинг ҳар қандай матнларига зид келмайди;
2. Улар тушунарли ва мантикий асосларга мувофиқ бўлиб, одамларга оқилона тақдим этилса қабул қилинади;
3. Шундай бўлиши керакки, улар эътироф этилса ва уларга амал қилинса, Ислом қонунларининг мақсадларини тарғиб қилиш учун хизмат қиладилар. Хулоса қилиб айтганда, сақланиши керак бўлган, Ислом қонуний ҳукмларга асосланган инсон манфаатлари Ислом қонунларининг батафсил мазмуни ва умумий мақсадларига мос келиб, ушбу мақсадларни амалга оширишга хизмат қилади.

Ислом қонун ижодкорлигининг ушбу асосий тамойили асрлар давомида мусулмон ҳуқуқшунослари, ҳукмдорлари ва ҳакамлари то-

монидан қўлланилиб келинмоқда ва ҳаётнинг кўплаб соҳаларида саноқсиз баёноتلар учун асос бўлиб келган. Ана шундай дастурлардан бири Абу Бакр (р.а) нинг халифалик даврида Қуръон матнини йиғиб, шундан сўнг Қуръон матнларининг стандарт нусхалари Усмон ибн Аффоннинг халифалик даврида Исломиё ҳуқуқдаги барча мусулмонлар учун қабул қилинди.

Тўртинчи тамойил – умумий фойда учун бошқалардан қарз олиш. Бундан аниқ матн билан маълум қонуний тамойил йўқ, аммо унинг мазмуни Исломо ҳуқуқи меъёрларига мос келиб, Исломо тарихи давомида қўлланилган.

У Аллоҳнинг Расули, саҳобалари, солиҳ халифалари ва мусулмонлар томонидан хусусан, ташкилий масалалар ва маъмурий тартиб-қоидаларга нисбатан асрлар давомида қўлланилиб келган. Мусулмонларнинг бошқалардан ўзларига фойдали бўлган нарсаларини қарзга олиши, уларнинг динига зид келмайди. Амалга оширишга лойиқ бўлган нарсани белгилаш мезони – бу ҳаракат Исломога мос келиб, хизмат қиладими ёки мусулмон жамоасига ва унинг манфаатларига фойда келтирадими ёки йўқми. Бундай қарз олиш Қуръонда ва Расуллоҳ (с.а.в.), унинг саҳобалари, халифилари томонидан намуна бўлган Пайғамбар (с.а.в.) га тақлид қилиш доимий воситасидир. Масалан, биз демократияда шакли, тартиби ва ташкилоти тақдим этадиган билим, амалий тажриба демократия шаклига муҳтожмиз.

Маслаҳатлашувни ислоҳот воситаси сифатида олиб борадиган бўлсак, ҳозирги кенгаш муҳокамасининг аниқ йўналтирилганлиги ва мақсадни ҳисобга олган ҳолда, унинг сиёсий ва ижтимоий муҳитини тушуниб, жавоб беришни акс эттиради. Маслаҳат мусулмонларнинг қалби ва онгига чуқур сингиб, мослашиш, ўзгариш учун улкан салоҳиятга эга бўлган ислоҳот тамойилини ўз ичига олади.

Маслаҳат маданиятини ривожлантириш учун кўпроқ ёзувлар, маърузалар, маҳорат дарслари ўтказиш, маслаҳатнинг маъноси, аҳамияти, шунингдек, унинг эътиборсизлиги оқибатида етадиган жиддий йўқотиш ва зарар ҳақида кўпроқ маълумот талаб қилинади.

Маслаҳат маданиятини ёйиш учун зарур бўлган кўрсатма нутқини барча мумкин бўлган каналлар, шу жумладан оммавий ахборот воситалари, таълим, етакчилик, хутба ва исломий қонунлар орқали етказиш керак. Кенгашув инсонни ишларини бошқаришда янги даражага кўтаради, бу эса унга ўзининг ва бошқаларнинг манфаатларига максимал даражада хизмат қилиш, ўзига ва бошқаларга етадиган зарарни минималлаштириш, ўзини поклаш ва ақлини ривожлантириш имкониятини беради. Бундай хабардорлик билан шуғулланувчи гуруҳлар ва ташкилотлар ушбу масала бўйича таълим ва тренингларда қатнашиш, тарғибот гуруҳлари аъзоларини жараёнга жалб қилиш, гуруҳ ҳаракатларида маслаҳат беришорқали мусулмонлар ўртасида кенгаш маданиятини тарғиб қилиши мумкин.

ХУЛОСА

Маслаҳат амалиётига содиқ бўлган шахслар ва гуруҳлар соғлом исломий бошқарувга йўл очиб бериб, жамиятнинг асосий бўғинига айланади. Мусулмон жамоасини “хукмронлиги (ўзаро боғлиқ бўлган умумий масалалар бўйича) ўзаро маслаҳатлашув” деб таърифланган Қуръон оятини эслайлик, мусулмон жамоатчилиги бошқаларни имонга даъват қиладиган, ҳали на даъват, на халифаликка эга бўлмаган кичик гуруҳлардан иборат бўлганида очилди. Маслаҳат руҳи биз яшаётган бутун маданиятни қамраб олиб, бошқача айтганда устун ҳаёт тарзига айланиши керак. Маслаҳат муваффақиятли бўлиб, фақат виждон, фикр ва сўз эркинлиги муҳитида давом этади.

МУАЛЛИФ

АҲМАД АЛ-РАЙСУНИ Марокашнинг Работ, Муҳаммад ал-Хамис университетида Исломуношлик бўйича докторлик даражасига етган. Адлия вазирлигида ишлаган, “Ал-Тажид” газетасининг муҳаррири ва Марокашдаги Мусулмон олимлари уюшмасининг аъзоси. Профессор Ал-Райсуни *ал-Мақоъида* ҳақида араб тилида кўплаб китоблар ва мақолалар ёзган, уларнинг баъзилари бошқа тилларга таржима қилинган. Айни пайтда у Марокашнинг Муҳаммад ал-Хамис университети, Санъат ва Инсонпарварлик коллежида *Усул ал-Фиқҳ* ва *ал-Шариъаҳ* фанларидан дарс беради.

ИЗОҲЛАР

1. Термизий ўзининг жиҳод ҳақидаги бўлимларидан бирида қилган ривояти.
2. Ушбу анъана давом этаётган ривоятлар занжирининг заифлигига қарамай, Абу Умар Юсуф ибн АбдулБарр, Жамийъ Баянул Илм ва Фазлиҳи ва ма Янбағи фи Риваятиҳи ва Ҳамлиҳи сингари маърузанинг мазмуни ишончли деб топилди. (Байрут: Дарул Фикр, сана йўқ), 2/73.
3. Саҳиҳ ал-Бухорий, Намозга даъват китоби (Китаб ал-Аднан), Термизий, Намозга оид бўлимлар. (Абваб ал-салах)
4. Муҳаммад Рувас Қалажи, Мавсуъат Фикҳ Абу Бакр Ас-Сиддик (Байрут: Дар ал-Нафаъис), 155-бет.
5. Абу Бакр ал-Жассас, Аҳкам ал-Қуръан, 2/41.
6. Абу Бакр ибн ал-Араби, Аридат ал-Аҳвадҳи фи Шарҳ Саҳиҳ Термизий (Байрут: Дар ал-Фикр ли ал-Тибаяҳ ва ал-Нашр ва ал-Тавзи, сана йўқ), 7/206.
7. Қуръон, 27:29-35
8. Қуръон, 28:26
9. Имом Аҳмад томонидан ривоят қилинган Ал-Муснад, 4/227. Шунингдек Ибн Ҳажар ал-Асқалани, Фатҳ ал-Бари, 15/284.
10. Аднан ал-Наҳви, Маламиҳ ал-Шуро фи ал-Даъваҳ ал-Исламийях (Даммам: Дар ал-Ислаҳ ли ал-Таб ва ал-Нашр, сана йўқ), 36-бет. Шунингдек, Қуръон 27:43.
11. Саҳиҳ ал-Бухорий, Фазилатлар китоби (китаб ал-фадаъил), Усмонга қаса-мёд қилган ҳикоя ва унга номзодлик шартномаси.
12. Ҳисбаҳ: Яхшиликка буюриш ва ёмонликни ман қилишга асосланган, Аббосийлар даврида мустақил вазифага айланган диний ҳокимият тури. Ушбу вазифани ўз зиммасига олган киши бозорларни, тозаликни ва гигиена қоидаларини ва жамоат ахлоқини назорат қилади.
13. Қуръон, 42:38

ҲИТИ китобларининг қисқача сериялари – бу китобхонларга асл нусхаларнинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир.

Мусулмонлар ханузгача *аиш-Шуронинг* (ўзаро маслаҳатлашув) Қуръон тамойилининг аҳамияти, унинг мусулмон жамиятини ривожлантириш ва ислоҳ қилишда муҳим роль ўйнашини билишмайди. Ушбу асарда муаллиф *аиш-Шуронинг* асосий маънолари ва амалиётини таништиришга, ўрганишга, унинг тарихий тараққиётини кузатишга, ушбу тамойилни мусулмон жамиятларида жорий этиш, институтлаштириш ва қўллаш усуллари ўрганишга ҳаракат қилади. Шубҳа йўқки, *аиш-Шуро* бутун мусулмон дунёсидан ажралиб туради, бунинг сабаблари тарихий ва сиёсий жиҳатдан мураккабдир. Муаллифнинг фикрига кўра, мавзу бўйича кўп нарса ёзилган бўлсада, аслида энг яхшиси самарасиз қўлланилган ва энг ёмони, ўйламасдан эътиборга олинмаган.

Профессор Муҳаммад Ҳошим Камоли
IAIS, Малайзия, Илғор Исломунослик Халқаро институтининг асосчиси ва раҳбари.

Ҳозирги пайтда араб давлатларини забт этаётган диктатурага қарши оммавий норозиликнинг кўтарилиши бир вақтнинг ўзида иштирокчи ва консултив бошқарувнинг муваффақиятсизлигидан далолат бериб, шу билан бирга уларга деярли йўқолган меросни Исломининг ўз маданиятига мос равишда қайта тиклаш имкониятини беради. Ал-Райсунийнинг ўз вақтида қўшган ҳиссаси *аиш-Шуронинг* битикдаги, ҳуқуқий ва тарихий ўрнини, шунингдек унинг замонавий мусулмон жамиятларида қайта тикланиш услубини очиб беради. Унинг таъкидлаган прагматик мавзулари, *аиш-Шуро* ва демократия ўртасидаги ўзаро боғлиқлик бу мавзунини жуда кизик ўқувчига айлантиради.

Доктор Абдулваҳоб Эл-Аффенди
Вестминстер университети, Демократияни ўрганиш маркази, Демократия ва Ислом дастури координатори

“Дастлаб кенгаш бўлган”. Шундай қилиб Аҳмад Ал-Райсунийнинг янги “*Аиш-Шуро*” китоби, ҳаётнинг барча жабҳаларида маслаҳатлашув тамойилини жонлантириш ва ҳаётга татбиқ этиш бўйича иштиёқ билан бошланди. Унинг моҳияти шундаки, бу тамойил илоҳий келиб чиқиш бўлиб, уни қўллаш инсон яратилишига мосдир. Шундай қилиб, муаллиф тамойилни фақат таълимот масаласи эмас, балки яратилиш жараёнига хос деб ҳисоблайди. Бундан ташқари, у замонавий демократик назария ва амалиётдан қарз олиш (ва янада бойитиш) тамойилни кучайтиришга қарши эмас. “Демократия, бизга керакли бўлган даражада керак” - деб баҳс қилади. Китоб ушбу марказий исломий тамойилга чуқур, мулоҳазали ёндашув, қайта кўриб чиқишни тақдим этади.